

УДК 378.22.015.31:17.022.1:[616-015]

МАРИНА АСЛАМОВА

Вищий державний навчальний заклад України Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ

Автор аналізує проблему виховання морально-етичних якостей майбутнього лікаря через призму ціннісного сприйняття професійних вимог, розкриває завдання виховного впливу на студента в навчально-виховному процесі, що забезпечує формування в нього гуманістичної, професійно вивіреної системи цінностей як основи досконалого морального вибору у професійній діяльності.

Ключові слова: майбутній лікар, морально-етичні якості, виховання морально-етичних якостей, особистісно-професійні цінності, вищий медичний навчальний заклад, професійна підготовка, навчально-виховний процес, аксіологічний підхід

Постановка проблеми. Підготовка майбутнього лікаря в сучасній українській вищій школі покликана вирішувати проблеми не лише формування фахівця, обізнаного в змісті і засобах професійної

діяльності, але й виховувати його як особистість, враховувати нероздільний зв'язок професіоналізму медика з його людськими якостями. Охороняючи здоров'я і життя інших людей, лікар у всі часи розглядався суспільством як утілення гуманності, чуйності, самовідданості в своїй справі. Проте ці характеристики, в свою чергу, потребують сформованості у лікаря особистісних передумов для їхнього розвитку і збереження в умовах прагматичних і не досить економічно вивірених підходів до його діяльності, з якими він постійно зустрічається в сучасному суспільстві і які часто призводять до раннього психоемоційного вигорання та моральних девіацій. Тому навчально-виховний процес у медичних вишах особливо потребує уваги у своїй виховній складовій, що повинна орієнтуватися не лише на стійку здатність майбутнього лікаря до морально вивірених дій, а й на зміцнення особистісних засад морального вибору.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спирається автор у дослідженні. Проблема виховання особистісних якостей майбутнього лікаря не належить до вищко педагогічних. Вона традиційно ставилася як суспільством, так і фахівцями в галузі медицини як така, що має безпосереднє відношення до рівня професійної діяльності лікаря, розглядаючись, насамперед, через призму його власних зусиль, спрямованих на гідне виконання професійного обов'язку (М. Амосов, А. Білібін, М. Пирогов та ін.). У психолого-педагогічній сфері різноманітні аспекти виховного впливу на майбутніх лікарів в умовах вищих навчальних закладів розкрито в дослідженнях А. Агаркової, К. Беляєвої, І. Гуменної, Л. Дудікової, І. Кахно, О. Лазуренко, Л. Мельничук, С. Пудової, Р. Слухенської, Г. Стечак, М. Тимофієвої та ін.

Однак проблема виховання майбутнього медика як високоморальної, етично досконалої особистості не вичерпує себе в здійснених дослідженнях, оскільки перебуває в тісному зв'язку зі змінними умовами його професійної підготовки і соціального контексту подальшої професійної діяльності, потребує аналізу чинників, що можуть здійснювати на нього особистісно-формульальний вплив, урахування ймовірних особливостей його професіогенезу в умовах реформування системи медичного обслуговування в сучасній Україні. Безумовно, мова має йти насамперед про внутрішньоособистісний ресурс, яким забезпечується здатність людини до моральної саморегуляції. Таким ресурсом бачиться сукупність особистісних цінностей, що лежать в основі морально-етичного вибору і забезпечують його зінтегрованість у системі вимог до професійної діяльності медика.

Тож **мета** статті полягає у дослідженні аксіологічного підґрунтя процесу виховання морально-етичних майбутнього лікаря в умовах вищого медичного навчального закладу в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, здійснені вітчизняними науковцями в минулому десятилітті (2006), засвідчують, що на цей момент в нашій країні рівень довіри до лікаря констатувався нижчим, ніж у багатьох розвинених країнах світу (С. Пудова, 2008). Що ж до самої професії як особистого вибору, то 30,4% опитаних молодих людей позиціонували її як привабливу, та лише 23,3% вважали, що вона приносить успіх [4, с. 440]. Проведене нами опитування 58 старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів м. Полтави показало, що така картина є, загалом, типовою і сьогодні (відповідно, 43,1 % та 31,0%). Таким чином, йдеться про всебічне зниження соціального престижу професії, що, зазвичай, пов'язане з поширенням певних недоліків, досить типових для діяльності фахівців певної галузі, аби в суспільстві почав функціонувати відповідний негативний стереотип. С. Пудова називає однією з основних причин такого стану речей недоліки в формуванні професійної культури, що згодом проявляються в професійній діяльності лікарів. Проте, на наш погляд, його витоки слід шукати глибше, застосовуючи до проблеми морально-етичного виховання лікаря аксіологічний підхід.

Аналізуючи моральні цінності, що завжди стосуються життєвих пріоритетів людини і суспільства в цілому, слід, на наш погляд, враховувати тісний зв'язок категорії цінностей з категорією потреби, адже, за висновком учених, саме в людських потребах вони започатковуються. Проте, з огляду на гуманістичні орієнтири людського буття, безумовною ознакою цінностей цивілізованої людини стає їхня пов'язаність із нормами суспільного буття і співіснування, що зумовлює відхід від суто прагматичного характеру як потреб, так і похідних від них цінностей. Оскільки ж задоволення потреби завжди передбачає певну альтернативу, що пов'язана, насамперед, з особистісною позицією людини, оцінкою нею перспектив тих чи інших своїх дій або наслідків бездіяльності, категорія моральності має всі підстави розглядатися в контексті підготовки і здійснення вибору як чинник оцінки (оцінювання, визначення потенційної цінності) результату, отриманого завдяки реалізації відповідного рішення.

Так, характеризуючи два основні типи цінностей – «матеріальні – ті, які задовольняють насущні потреби людини (потреби здебільшого належать до матеріальної сфери життєдіяльності) та духовні – ті, які відроджують особистість у новій якості (це сфера суспільної свідомості, яка тяжіє до духовної сфери суспільного життя)», дослідники [1; 3 та ін.] серед останніх виділяють, поруч із естетичними, пізнавальними та ін., цінності моральні. «Моральні цінності в житті людини відіграють дуже важливу

роль, – наголошує, зокрема, Т. Полухтович. – Це можна пояснити тим, що повноцінний моральний вибір, твердість моральних позицій особистості, здатність «вийти» за межі безпосередньої потреби передбачають наявність загальної основи для самоствердження людини як творчої особистості. Такою основою є цінності, що виражають моральну орієнтованість і ціннісний сенс поведінки людини» [3, с. 54].

Моральні (духовно-моральні) цінності вчені визначають як «внутрішні, світоглядні переконання, що формують життєву позицію та поведінку особистості, входять до її психологічної структури у формі особистісних поглядів і принципів, які виступають об'єднувальною ланкою між культурою суспільства і внутрішнім світом особистості», зазначаючи, що «саме завдяки духовно-моральним цінностям формується прагнення людини до самовираження та самовдосконалення» [6]. Найвищими гуманістичними і загальнолюдськими духовно-моральними цінностями В. Рибак позиціонує: добро, любов, віру, гуманність, чуйність, милосердя, толерантність, обов'язок, відповідальність. Т. Полухтович відносить до них сенс життя, щастя, любов, правду, справедливість, дружбу, вважаючи, що «усвідомлення цих понять докорінно впливає на поведінку та свідомість людини» [3, с. 54].

В. Єфіменко наголошує на поєднанні в системі людських цінностей об'єктивного і суб'єктивного, стверджуючи, що моральні цінності: «1) це узагальнений зміст основних етичних понять (добро і зло, справедливість, честь, обов'язок тощо) і принципів (альтруїзм, гуманізм, благоговіння перед життям та ін.); 2) це безпосередньо значимі для людини універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі, які мають самостійний статус, схвалюються суспільною думкою, знаходять втілення в праві, мистецтві, філософії, релігії» [1, с. 107].

Останнє положення має значну вагу при вирішенні проблеми виховання морально-етичних якостей студента, акцентуючи увагу на трьох поєднаних напрямках виховного впливу: власне сприйняття молодою людиною цих «універсальних зразків, вимог, ідей моралі» як утілення особистих і професійних (точніше, для лікаря – особистісно-професійних) цінностей, визнання їх у такій якості суспільством (у нашому випадку – референтною групою як представником суспільної думки) та підкріплення їхньої значущості через авторитетні в загальнолюдському контексті джерела. До названих В. Єфіменком (право, мистецтво, філософія, релігія), відповідно до об'єкта нашого дослідження, додамо також деонтологічні джерела, які в концентрованому вигляді акцентують моральні цінності, що є загальноновизнаними для лікарської діяльності, хоча за своїм змістом такі джерела на сьогодні є досить неоднорідними. Деяка частина з них є дуже древніми (як, скажімо, думки Аристотеля, Гіппократа), інші сформувалися в більш пізній час, а окремі аспекти лікарської етики й деонтології належать до тих, що активно обговорюються, не знаходячи остаточно обґрунтування «за» чи «проти». Викладач повинен пам'ятати, що саме такі, остаточно не прийняті й не відкинуті суспільною та загальнолюдською мораллю міркування здатні завести лікаря до логічного тупика, поставити перед необхідністю самостійного вибору в морально складній ситуації, а отже, акцентують необхідність розвитку в нього критичного мислення в змістовому полі як загальнолюдської моралі, так і моралі професійної як її аспектного відображення.

У цьому плані цікавим є дослідження українських учених В. Єхалова, О. Клигуненко та О. Муризіної (2015), що відображає ставлення лікарів-інтернів та лікарів циклу спеціалізації «Загальна практика – сімейна медицина» до актуальних деонтологічних проблем, узагальнене на основі аналізу 400 анонімних анкет з питань медичної етики та деонтології.

Так, ученими наводяться наступні думки респондентів щодо окремих інновацій у вітчизняній медицині: «98% респондентів впевнені, що втілення у практику страхової та платної медицини значно підніме етичний рівень персоналу; 75% лікарів-курсантів та 86% інтернів упевнені, що покращення особистого матеріального становища медичних працівників буде сприяти підвищенню деонтологічного рівня їхньої роботи. Проте виключно всі респонденти впевнені, що підвищення рівня кримінальної відповідальності медичних працівників не буде на користь етичному спілкуванню між лікарем та пацієнтом. Між тим, 7,3% інтернів та 24,5% старших колег вважають адміністративну відповідальність важливою складовою програми підтримання медичної деонтології» [2, с. 33-34].

Прикладом надскладних, проблемних для світової практики питань, що не знаходить вирішення дуже давно, є питання евтаназії. З юридичної точки зору, відповідь на нього цілком однозначна. Проте, зазначають дослідники, «з цього питання спостерігається найбільший «розрив» між думкою інтернів та лікарів зі стажем роботи понад 20 років. Так, 62,5% лікарів-інтернів вважають за необхідне юридично дозволити евтаназію в нашій країні, а з досвідчених лікарів – тільки 4,5% (однак вони підкреслюють, що це – тільки для страждаючих невиліковних хворих)» [2, с. 34]. Але якщо у цьому випадку практикуючий лікар все ж насамперед орієнтується на закон, то питання безпосереднього поводження з різними категоріями хворих, попередження ятрогенних наслідків взаємодії з ними, вибір форм етичного захисту в конфліктних ситуаціях, способів збереження особистої і професійної честі і гідності належать до

дискутивних і таких, вирішення яких повністю покладається на лікаря, причому, часто в умовах жорсткого цейтноту. Необхідність швидкого рішення та його адекватного втілення в таких ситуаціях є очевидною, і водночас вимагає від лікаря відповідної готовності, що має формуватися ще до початку безпосередньої професійної діяльності і, на наш погляд, є інтегрованим продуктом не лише вивчення відповідних навчальних дисциплін, а всього навчально-виховного процесу у виші.

Внутрішнім підґрунтям такої готовності, її мотиваційним складником розглядаємо моральну вихованість майбутнього лікаря. Її найважливішим механізмом, як зазначає В. Райко, є перетворення загальнолюдських цінностей на власні цінності особистості [5]. У випадку, що розглядається, на практиці це виливається у стійкий, з низькою ситуативною залежністю, системний, внутрішньо зінтегрований, свідомий вияв морально-етичних якостей у професійній діяльності, що реалізує особисті, суспільно детерміновані і загальнолюдські моральні цінності у формі етично досконалої дії, яка відображає свідомий вибір особистості і зорієнтована на максимально можливу в конкретних умовах користь для пацієнта.

Із дослідницькою метою було виокремлено критерії та рівні вихованості морально-етичних якостей майбутнього лікаря, що може бути досягнута у навчально-виховному процесі медичного вишу і відображає вимоги до професійної діяльності в галузі медицини.

Перелік критеріїв та відповідних щодо них показників включає наступне.

Мотиваційно-ціннісний критерій. Враховує залежність результатів діяльності від її вмотивованості та зорієнтованості на певний рівень і якість досягнень. Його показником є спрямованість майбутнього лікаря на виконання морально-етичних вимог, що ставляться до його професійної діяльності.

Когнітивний критерій. Відображає міру освоєння майбутнім лікарем згаданих морально-етичних вимог, його свідоме ставлення до їхнього змісту та засвоєння логіки їхньої постановки залежно від професійної ситуації.

Процесуальний критерій. Передбачає здатність досконало діяти у практичних умовах, втілюючи власні морально-етичні якості у професійно зумовлені дії.

Результативно-аналітичний критерій втілює ідею розвитку майбутнього лікаря як саморегульованої особистості, здатної до об'єктивного аналізу прийнятих і реалізованих на практиці професійних рішень та конструктивних висновків, що дозволяє підвищувати його фаховий рівень шляхом цілеспрямованого самовдосконалення власних морально-етичних якостей.

Описано чотири рівні вихованості морально-етичних якостей студентів медичного вишу:

елементарний (низька мотивація щодо дотримання морально-етичних вимог у професійній діяльності; нечіткі уявлення про їхній конкретний зміст; нездатність коректно за формою і недвозначно за змістом побудувати взаємодію з іншим суб'єктом у професійному (чи умовно-професійному, навчальному) середовищі; відсутність здатності до об'єктивного аналізу процесу і результату власних і чужих професійних дій);

низький (часткова, здебільшого егоцентрично забарвлена мотивація щодо дотримання морально-етичних вимог у професійній діяльності; неповні уявлення про їхній зміст; здатність коректно за формою і недвозначно за змістом побудувати взаємодію з іншим суб'єктом у професійному (чи умовно-професійному, навчальному) середовищі проявляється вибірково, несистемно; здатність до об'єктивного аналізу процесу і результату власних і чужих професійних дій слабка і не сприяє виробленню чітких уявлень про напрями і форми особистісно-професійного самовдосконалення);

середній (мотивація щодо дотримання морально-етичних вимог у професійній діяльності виражена достатньо; наявні чіткі уявлення про їхній зміст; здатність коректно за формою і недвозначно за змістом побудувати взаємодію з іншим суб'єктом у професійному (чи умовно-професійному, навчальному) середовищі проявляється в більшості ситуацій; має місце об'єктивний аналіз процесу і результату власних і чужих професійних дій, на основі чого визначаються окремі напрями і форми особистісно-професійного самовдосконалення);

високий (яскраво виражена мотивація щодо дотримання морально-етичних вимог у професійній діяльності; наявні чіткі й повні уявлення про їхній зміст; взаємодія з іншим суб'єктом у професійному (чи умовно-професійному, навчальному) середовищі вибудовується на засадах розвинутої саморегуляції, з дотриманням мовленнєвих, психологічних і морально-етичних норм; аналіз процесу і результату власних і чужих професійних дій характеризується об'єктивністю, глибиною, на основі чого послідовно і системно визначаються напрями і форми особистісно-професійного самовдосконалення).

У ході констатувального експерименту нами було відзначено, як стійку закономірність, позитивну динаміку вихованості морально-етичних якостей майбутніх лікарів від першого до випускного курсу, яка досягалася традиційними засобами організації навчального процесу у виші, що дозволяє зробити

ВИСНОВОК про зорієнтованість професійної підготовки на виховання кожного студента як високоморальної, свідомої щодо свого професійного обов'язку особистості. **Як напрям подальших досліджень**, було сформульовано гіпотезу щодо зростання констатованої динаміки за умови включення до змісту гуманітарної підготовки майбутніх лікарів системи вправ, що актуалізують аксіологічний аспект виховання морально-етичних якостей.

Список використаних джерел

1. Єфіменко В.В. Моральні цінності / В.В. Єфіменко // Етика. Естетика : навч. посібник / За ред. В.І. Панченко. – К: Центр учбової л-ри, 2014. – С. 102-140.
2. Єхалов В.В. Медична деонтологія очима лікаря за фахом «Загальна практика – сімейна медицина» / В.В. Єхалов, О.М. Клигуненко, О.Ю. Муризіна // Семейная медицина – №6 (62), 2015. – С. 33-35.
3. Полухтович Т. Моральні цінності в житті людини / Тетяна Полухтович // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – № 11, 2013. – С. 54-59.
4. Пудова С. С. До питання змісту поняття «професійна культура лікаря» на сучасному етапі розвитку вищої медичної освіти в Україні / С. С. Пудова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2008. – Вип. 18. – С. 440-444.
5. Райко В.В. Формування моральних потреб студентів вищих навчальних закладів у процесі їх морального виховання / В.В. Райко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – №1, 2010 – [Ел. ресурс]. Режим доступу до дж. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadps_2010_1_1.pdf
6. Рибак В. Формування духовно-моральних цінностей у студентів з особливими потребами в контексті проблеми соціально-психологічної адаптації / Вікторія Рибак. – [Ел. ресурс]. Режим доступу до дж. <http://social-science.com.ua/article/598>

Стаття надійшла до редакції 10.09. 2017 р.

ASLAMOVA M.

Higher State Educational Institution «Ukrainian Medical Stomatological Academy», Poltava

ACCIOLOGICAL ASPECTS OF IMPROVING MORAL-ETHICAL QUALITIES OF THE FUTURE DOCTOR

The author analyzes the problem of upbringing the moral and ethical qualities of the future doctor through the prism of the value perception of professional requirements, reveals the tasks of educational influence on the student in the educational process, ensures the formation of a humanistic, professionally verified system of values as a basis for perfect moral choice in professional activity. With the purpose of research, the criteria (motivational-value, cognitive, procedural-analytical) and levels (elementary, low, medium, high) education of the moral and ethical qualities of the future doctor, which can be achieved in the educational process of medical education, are described and described. requirements for professional activities in the field of medicine. The means of the confirmatory experiment noted how stable the pattern of positive dynamics of education of moral and ethical qualities of future physicians from the first to the graduation course, which was achieved by the traditional means of organizing the educational process in higher education, which allows us to conclude that the orientation of professional training for the education of each student as highly moral, conscious regarding his professional duty of the individual. As a direction of further research, a hypothesis was formulated in relation to the growth of the established dynamics, provided that the future system of exercises that include the axiological aspect of the education of moral and ethical qualities is included in the humanitarian training of future physicians.

Key words: *future physician, moral and ethical qualities, education of moral and ethical qualities, personal and professional values, higher medical educational institution, vocational training, educational and educational process, axiological approach.*